

Kulturarvets renässans

Landskapsupplevelse mellan marknad och politik

Orvar Löfgren

Längtan till landskapet

Vi var många som satt bänkade i Norra Latins aula vid Riksantikvarieämbetets höstmöte. Temat var "Kulturarv – för vem?" och inläggen åtskilliga. Den gamla aulan är numera förvandlad till konferenscenter, men kvar i fonden finns ett enormt landskapspanorama av prins Eugen. Mer än en gång under dagens lopp gled jag in i dagdrömmar mot fondens mitt, en vit herrgårdsbyggnad på en solbelyst lid mellan skogsdungar på väg ner mot sjön.

Vad var det som skapade målningens dragningskraft? Knappast dess konstnärliga halt – den utgör ingen höjdpunkt i målarprensens produktion. Möjligen föreställer den ett strandparti vid Mälaren, men samtidigt finns det något märkligt konstruerat i hela uppbyggnaden, som om uppgiften varit att framställa *Det svenska kulturlandskapet*.

Det finns gott om andra väggmålningar runt om i detta läroverk, men deras nationella retorik känns hopplöst föråldrad. Halvna nakna ynglingar, svepande fanor, uppstyltade ögonblick från den svenska historien. Men Eugens landskap kan fortfarande gripa tag i betraktaren, som ett läskpapper kan det suga åt sig associationer, minnen, känslor. Det är detta sug som intresserar mig. Vad är det som gör kulturlandskapet så skenbart tidlöst och okontroversiellt, så lätt att acceptera mellan generationer?

Det är ingen tillfällighet att kulturarv ofta stavas kulturlandskap i Sverige. Slut bara ögonen och tänk på miljöer som hamnar i denna kategori: lövängar med betande boskap, insjövikar med ekan uppdragen, blånande skogar, renskrubbade skärgårdshällar, den lilla röda stugan eller den lejongula karolinska herrgården.

Vi lever i ett rike där naturen under de senaste två seklen nationaliserats och emotionaliserats mer än på många andra håll i världen. Denna tyngdpunkt har vi gemensamt med flera andra nordliga nationer, som USA, Kanada, Finland, Norge. Detta är länder som ännu i början av 1900-talet drogs med mindervärdeskomplex: för mycket natur och för lite kultur. När det gällde att skapa ett kulturarv som kunde mäta sig med de riktiga kulturenationerna blev naturen därför en resurs. Kring sekelskiftet var det många nationalromantiska målare som gav sig ut för att fånga den egna nationens själ och särprägel i skogen och vildmarken. Det intressanta är att t.ex. svenska, finska och kanadensiska målare friskt lånade uttrycksformer och estetik över nationsgränserna (inte minst från japansk konst). Skogslandskapet nationaliserades med hjälp av kosmopolitisk teknik, estetik och ideologi (jfr Löfgren 1995).

Under denna period var kulturlandskapet del av ett nationsbygge som medvetet sökte

teman som kunde vara klassöverbryggande: alla svenskar borde kunna förenas i kärleken till den egna naturen.

Prins Eugens målning är ett av resultaten av detta fokus, som även handlar om kulturlandskapets förmågan att smälta samman tid och rum, historia och landskap på ett sätt som förvandlar det, inte bara till ett stycke löväng eller en strandutsikt, utan till en tidsmaskin, ett dagdrömmens magiska territorium. Precis här har andra svenskar vandrat före mig. Det är bara att sluta ögonen och se munken skynnda fram längs gränden eller vikingen vandra ner mot stranden.

Liksom alla andra delar i kulturarvsinventariet är landskapet ett ständigt ombyggnadsprojekt. Stranden med ekan, vitsippsängen och domarringen, herrgårdsparken kan stå för kontinuitet i det svenska, men det är en kontinuitet som bygger på ständig förändring, en process där stridande viljor och intressen bryts. Idag upplever kulturarvsbegreppet en stark renässans i både debatt och kulturpolitik, parallellt med att det som alltför fyrkantigt och reifierande mönstrats ut från den kulturvetenskapliga debatten. Detta innebär att vi som etnologer blir tvungna att återvända till begreppet: vari ligger dess aktuella popularitet och vilka konsekvenser får dess användning?

På utflykt till upplevelsen

”Ge bort en upplevelse i julklapp” hette det i marknadsföringen av ett utflyktspaket julen 1996. I 1990-talets kulturarvsdiskussion formas mycket av idéerna om det sevärda och bevaringsvärda utifrån föreställningar om upplevelsen. Det är miljöer med stark och god laddning som blir attraktiva i marknadsföringen av svenska sevärdheter. Denna betoning påverkar både bevarandestrategier och det fält som nuförtiden kallas kulturturism.

Samtidigt som det ter sig vettigt att finna nya vägar för att skapa intresse för det förflutna, måste varje omläggning åtföljas av eftertanken: vilka miljöer tilldelas speciella upplevelsekvantiteter – av vem och för vem?

Dagens upplevelseorientering vilar på mycket traditionella premisser. I botten finns en estetisk selektion och perspektivering, som framförallt inleds under 1700-talet – en ny förening av estetik, känsla och turistande. Här läggs några av ramarna för hur det attraktiva och intressanta ska definieras, skiljas ut, ramas in och betygsätas.

12 maj 1732 rider den 25-årige Linné ut från Uppsala på väg till Lappland. I hans flitigt citerade reseberättelse duggar observationerna tätt redan första dagen. Strax utanför norra tullporten visar sig lerjorden, marken är slät, men här och där går berget i dagen. Nogsamt noteras växtligheten i diken och skogsbryn. Han lyssnar till fågelsång, observerar tallarnas proportioner och gässlingarnas utseende, beskriver märkliga stenar. Det är inte en text utan poetiska inslag, men det är en helt annan prosa än den vi finner när 29-åringen Carl Jonas Linnerhjelm skildrar sin resa norrut från Uppsala den 15 maj drygt 50 år senare. Linnerhjelm samlar inte på mineralier eller örter, han samlar på utsikter och upplevelser. Hans landskapsbeskrivning är en ständig estetisk poängbedömning. Watholma bruk ligger ”illa och flackt” medan Salstad har en vacker belägenhet, en ”air av storhet” och en ganska perfekt utsikt med lövskogsprydda ängar och en vindlande å, allt passande inramat av skogbevuxna backar.

Redan i sin första tryckta reseskildring från 1797 gör Linnerhjelm klart att han är ute för att se, inte för att forska. Han har kallats för vår förste turist, en lantjunkare som reser för sitt nöjes skull och som i text och bild skildrar sina landskapsupplevelser.

Det nya är inte att Linnerhjelm lägger estetiska krav på landskapet till skillnad från Linnés nyttotänkande. Det gjorde t.ex. en annan samtida resenär, Carl August Ehrensvärd, som representerade en tredje 1700-talstradition, det nyklassicistiska svärmeriet för Sydeuropa. För honom mättes det svenska landskapets fulhet och oreda efter en latinsk måttstock (jfr Nilsson 1996). Det intressanta här är att vår nutida föreställning om kulturlandskapet följer Linnerhjelmets kriterier i betydligt högre grad än Linnés och Ehrensvärds.

Linnerhjelm reser i den pittoreska traditionen, ständigt på jakt efter scenerier. Ibland har man i denna tradition sett etableringen av "turistens blick", men man glömmer då att det pittoreska i hög grad handlade om alla sinnens aktivering: det var känslans och inte bara ögats landskap. Detta fokus stegras i önskan att i landskapet få uppleva det sublima – ögonblick av "själsskakningar" eller förfärande skönhet. Det skapades bland dessa turismens pionjärer en längtan efter landskap som verkligen grep tag i vandraren och därmed blev ett upplevelserum.

I denna pendling mellan det pittoreska och det sublima var Linnerhjelm medlem av ett mycket kosmopolitiskt brödraskap. Även om han inte kom längre bort i världen än till Köpenhamn reste han i en virtuell verklighet som han läst eller bläddrat sig till i böcker och planschverk. Ideligen jämförs det svenska landskapet med tidens internationella skönandars måttstock. Vad skulle den store landskapsmålaren Claude Lorrain sagt om denna utsikt, hade idyllikern Gessner gillat detta sceneri eller den engelske skolläraren Gilpin som författade den första handboken i konsten att identifiera pittoreska vyer?

De tidiga landskapsturisterna var alltså i hög grad internationellt orienterade, de före-

grep den turismens betygssättning av sevärdheter och miljöer som senare under 1800-talet skulle resultera i den tyska uppfinning som tilldelade turistattraktioner och kulturminnen en, två eller tre stjärnor.

Känslans nationalisering

Men det intressanta med Linnerhjelm är att han även representerar en gryende landskapsnationalism. Samtidigt som han bejakar den internationella jämförelsen hävdar han att landskapets svenskhet bör spela in i den estetiska bedömningen. Här möter vi även den nostalgiska blicken: landskapet som tidsmaskin. På väg in i Skara fantiserar han över all den svenska historia som utspelats just här.

Landskapets nationalisering bryter till viss del det internationella stjärnsystemets hegemoni. För att kunna förstå det svenska kulturlandskapets förtjänster måste man vara svensk, dela samma referensramar, minnen, associationer. För den utländske turisterna är detta bara ett stycke landskap, inte ett nationellt kulturarv.

...the English landscape at its finest – such as I saw it this morning – possesses a quality that the landscapes of other nations, however more superficially dramatic, inevitably fails to possess. It is, I believe, a quality that will mark out the English landscape to any objective observer, as the most deeply satisfying in the world.

Så resonerar den gamle engelske butlern i Kazuo Ishiguro's roman "The Remains of the Day" (1989:28) när han om kvällen funderar över varför är han blev så gripen av en lantlig utsikt. Liksom i Sverige skapades i det tidiga 1900-talet ganska fasta ramar för det sant engelska landskapet – ett "Deepest England" med rullande åsar, lövskogsdungar, betande kreatur och vindlande åar: "There will always be an England while there's a country lane..."

I en pågående studie av kulturminnesmärkningen av Constable Country, det landskap kring Salisbury som den engelske landskapsmålaren skildrade under 1800-talets början, har Judith Okley påpekat att detta alltmer uppskattade utflyktsmål fått en annan nostalgisk dimension. Här kan besökaren drömma sig tillbaka till en tid när England var England, inte bara idylliskt men även betryggande vitt. Inga invandrare skymtar nere vid ån. I den engelska valrörelsen våren 1997 blev just detta landskap ett politiskt slagträ. Labour gick till frontalattack mot Tories förslag att bygga en motorväg, vilken skulle förstöra den utsikt mot kyrkan i Salisbury som Constable odödliggjort.

Det är möjligt att vi i den tilltagande Lönneberga-iseringen av det svenska kulturarvet kan få se liknande nostalgiska tendenser: den tid då allt i Sverige var så enkelt. Här är ett landskap som endast riktiga svenskar kan minnas och värdesätta.

Naturvuxet arv

Kulturarv innebär alltid en emotionell laddning – på gott och ont. Varje gång en byggnad, ett landskap, en text, en melodislinga utnämns till kulturarv ändrar det karaktär – det sker en sakralisering eller emotionalisering. Detta är en av hemligheterna bakom prins Eugens målning.

I presentationen av kulturarv återfinns en stark betoning av "vi" och "vårt". Mycket kan vi vara oeniga om, men kulturarvet vilar tryggt i ett gemensamt förflutet, där nuets konflikter inte bör ha tillträde. Denna besvärjande dimension kan ges olika tonlägen på skiftande nationella arenor och i olika tidskedan. Typiskt för mycket av den svenska debatten är att kulturarvet ter sig relativt oproblemiskt, närmast som något naturvuxet. Den officiella historiesynen är idyl-

lisk, men framförallt optimistisk. Sakta men säkert har element efter element fogats in i den mosaik som idag utgör Vårt Svenska Arv. Bilden av det förflutna blir gärna likriktad i ett land, där många är vana att berätta den stora sagan om den lilla nationen som fick en plats i solen. Därför blir kulturarvsinventariet närmast till en aptitlig provkarta på historiens gång: Vitlycke bronsåldersristningar, Rökstenen, Eketorps fornborg, Kalmar slott, herrgårdar, brukslängor och bondgårdar, och på senare år även statarlängor, folkhemsmiljöer och K-märkta bensinmackar. Sällan ger denna provkarta anledning till funderingar över kulturarvets centrala princip: bortväljandet och avståndstagandet. Varje k-märkning förutsätter förkastandet av hundratals alternativ och så måste det vara.

I ordbokens utläggningar om minnet kontrasteras hästminnet mot hönsminnet. Samhällen kan inte överleva med hästminnen, där intet glöms, utan kräver högst selektiva hönsminnen. I kulturmiljövården skapar detta ibland ett dåligt samvete: har vi nu glömt något igen? Men museernas och kulturminnesvårdens huvuduppgift är just glömskan och utväljandet. Det problematiska är dock om detta nödvändiga väljande blir för omedvetet, sanslöst eller aningslöst. Här tror jag svensk historiesyn ibland spelar oss ett spratt. Vi behöver inte flytta oss långt utanför rikets nuvarande gränser för att bli varse denna hemmablindhet.

Världens största badpalats

Bland de delar av svenska riket som under Napoleonkrigen gick förlorade hörde Vorpommern. Idag kan territoriet nås på ett par timmar med färjan från Trelleborg till Sassnitz; kör man så med bilen en stund norrut hamnar man i ett kulturarvsdilemma av en helt annan art än vad vi är vana vid.

Här ligger ett väldigt ruinlandskap av det som under 1930-talet skulle bli världens största och modernaste badort, Prora på Schmale Heide – ett av Hitlers favoritprojekt med syftet att stålsätta den tyska arbetarklassen inför kommande krig, genom att ge dem en suverän semestermiljö med jättelika inomhusbassänger, stora nöjesarenor, och modernt inredda rum – alla med garanterad havsutsikt. När världskriget bröt ut fortsattes arbetet på denna jätteanläggning, nu med ryska tvångsarbetare. Efter sammanbrottet tog Röda armén över och så DDR. Delar av anläggningen förstördes, andra byggdes färdiga för att förvandlas till kaserner och semesterhem för officerare i folkarmén. För vanliga DDR-borgare var hela området avstängt fram till återföreningen. Här ägde hemlig militär aktivitet rum, från officerssemesterar till träning

av revolutionärer från Tredje världen (se Rostock och Zadniček 1995).

Vad ska man idag göra med detta jättelika ruinlandskap från två olika totalitära system? Jämna de väldiga strukturerna med marken, låta dem förfalla, rusta upp dem för nya ändamål eller bevara dem i nuvarande skick som ett ruinmonument – och i så fall ett monument över vad? Förslagen har varit många och förvirringen stor. Det senaste budet handlar om en upprustning och ett återbruk av den gamla semesteranläggningen.

Samma typ av dilemma möter vi i Berlin där gatorna nu bytt namn, för vilken gång i ordningen under 1900-talet? 1936, 1945, 1989 samma problem. Vad gör man med minnena, byggnaderna, miljöerna från Tredje riket och DDR? Diskussionerna blir heta, meningarna bryts. Min historia är inte din. Det är just här

”Kraft durch Freude” var organisationen bakom badanläggningen, och arkitekturen utgör den blandning av funktionalism och klassicism som kännetecknade mycket av nazitidens officiella byggeri.

som många av kulturarvets känsliga frågor sätts på sin spets. I själva definitionen och utväljandet av en K-märkt miljö ligger även en önskan om ett tillrättaliggande av tolkningen. Vilken historia ska denna miljö berättas och vem iscensätter i så fall den? Hur ska detta tolkningsföreträde skyddas mot de besökandes vantolkningar?

Blir ruinerna från Hitlertyskland ett varnande minne, en skolresans historieläxa eller domesticeras de till kulturhistorisk nostalgi, ett kitschigt utflyktsmål eller rentav till kultplatser för nynazister? Somliga vill förvandla hela perioden 1933–1989 till ett glömskans svarta hål, andra hävdar att den måste finnas materialiserad som en ständig påminnelse. Ruinerna av Hitlers badpalats påminner oss inte bara om maktens estetik och ideologi under såväl nazismen som kommunismen utan även om den försåtliga glidningen mellan modernism och totalitär ideologi. Badpalatset fick medalj vid Parisutställningen 1936 – mer modernt kunde det inte bli. Det är därför mycket man kan lära sig genom att vandra i detta ruinlandskap, inte minst i dess nuvarande skick: halvfärdigt, ombyggt, delvis sönderpränt och vandaliserat.

Låt oss bara göra tankeexperimentet att vi i Sverige hade epoker och miljöer som var så kontroversiella att vi helst ville glömma dem, radera ut minnen eller lämningar. Tänk om vi haft några 1900-talsdecennier som helst inte borde finnas? Eller har vi redan glömt de gamla konflikterna? I en studie av de fysiska och mentala stadslandskapens förvandling i det sena 1800-talets Stockholm har den amerikanske kulturgeografen Allan Pred visat hur radikalt beslutsfattare och planläggare försökte radera ut en folklig stadskultur, inte minst genom att döpa om gator och platser, omdefiniera gaturummet och det offentliga livets villkor. Den nya borgerliga, nationella

offentligheten måste byggas på ruinerna av den gamla staden (jfr Pred 1990).

I 1960-talets rivningsvåg mötte vi liknande dilemman. Fanns det miljöer och minnen av Fattigsverige som helst borde glömmas?

Nu står 1960-talets Domus-varuhus och miljonprogram inför samma debatt. Vilka kulturhistoriska värden besitter de – om några?

I detta sammanhang är det lättare att vara efterklok, och kanske borde vi därför i större grad rikta den etnologiska uppmärksamheten mot konflikter i vardande.

Ett sådant fält möter vi i den tvärnationella Öresundsregion som ska födas genom det stora brobygget mellan Malmö och Köpenhamn. Här pågår redan nu ett intensivt arbete av olika intressenter för att skapa en ny kulturell integration. För många skånska lokalpolitiker kan det handla om att få bättre manöverutrymme i förhållande till Stockholm, för marknadsförare handlar det om att skapa större kundkrets, för arbetsmarknadsmyndigheter om att skapa nya arbetstillfällen och pendlarmönster. I entusiasmen inför det nya som ska komma får kulturturismen en viktig roll. Den asymmetri som nu kännetecknas av en strid ström svenskar på jakt efter starköl och kontinentala storstadsupplevelser i Köpenhamn och en betydligt tunnare ström av danska ödegårdsturister eller besökare i Lunds domkyrka ska radikalt förändras. Skåne framstår i detta projekt som en enorm potential för dansk kulturturism – en viktig tillväxtfaktor i många kommuner. Liksom i retoriken kring EU finns även en övertro på turismens förbrödrande kraft.

Hur lockar man danskarna över Sundet? Här blir historien viktig igen. Hur kan skånska sevärdheter marknadsföras som minnen av den danska storhetstid som så abrupt bröts 1658? Bilderna av den gamla goda tiden kan

få skiftande funktioner. Ett kan vara att reta 08-or, genom att till exempel ge de nya skånska tågen över Sundet snapphanenamn, ett annat kan vara att upprätta en historia som tidigare varit undanskuffad och förträngd. Men de omladdningar som nu sker innebär även att nuets politiska ambitioner projiceras in i 1600-tal och medeltid på ett sätt som aldrig är oproblematiskt. Det som ur ett perspektiv kan te sig som en historisk räddningsaktion eller etableringen av ett aptitligt utflyktsprogram för köpenhamnare kan av andra utnyttjas för en ny regional fundamentalism, som är precis lika ideologiskt laddad som den klassiska nationalismen (jfr diskussionen i Linde-Laursen 1995).

Det gömda och glömda

I Berlin skapades under 1980-talet projekt "Spurensicherung" av en grupp forskare och studenter med syfte att säkra de kvarvarande spåren från nazitiden. Man ville för stadsvandranden skapa en möjlighet att identifiera de fåtal fysiska lämningar och spår som fanns kvar och samtidigt beskriva byggnader som rivits ner och utplånats. Denna ambition gav berlinituristen en möjlighet att skaffa sig en bild av Tredje rikets prägning av huvudstaden.

Kanske skulle vi även här i Sverige behöva några spåråkringsprojekt, om än med mindre dramatiska förtecken. Så mycket av landskapets historia och kvaliteter lämpar sig dåligt för bevaringsprojekt. Det hjälper inte att hägna in, stoppa förbuskning eller restaurera, när landskapet samtidigt töms på sin mening och det innehåll som tidiga generationer av brukare givit det.

Mitt livs första jobb i kulturminnesvården lärde mig detta på ett något handfast sätt, även om det tog lång tid för lärdomarna att sippra in.

När Ringhals kärnkraftsverk skulle byggas på 1960-talet igångsattes i vanlig ordning inventerings- och dokumentationsmaskineriet. Riksantikvarieämbetet grävde och helikopterfotograferade samtidigt som det blev uppenbart att även den mer sentida kustkulturen måste dokumenteras. Så sattes jag till att inventera fiskarkulturen, men detta skedde i hög grad inom en arkeologisk referensram: det jordfasta, det stensatta, allt som hade karaktären av landskapslämningar prioriterades. Jag började helt oreflekterat leta efter 1800- och 1900-talens fornminnen: laxfiskeplatser, skjutskår, gamla båtar – allt det som vi redan visste för mycket om. Efterhand gick det upp för mig att den verkligt centrala uppgiften var att dokumentera den fattig- och mångsysslarekonomi som format de sista hundra årens kustlandskap – en ekonomi som satt få direkta spår i landskapet, men som varit basen för livet här ute. I denna fattigekonomi hade varje havsvik, ängskant eller dikegren utgjort en resurs, namngivits och brukats. I takt med att denna lokala ekonomi övergavs för trålfiske och specialiserat lantbruk så tömdes landskapet på innehåll: de gamla namnen föll i glömska, liksom teknikerna och människorna.

Samtidigt ägnade vi, som dokumentatörer även ett högst förstrött intresse åt allt det halvgamla som rymdes i detta landskap, och som främst var resultat av turismen. Vem ville kulturminnesmärka en campingplats, en igenbomrad skollovskoloni, resterna av ett av de många semesterhem som byggdes av industrier under 30-talet, en nedgången minigolfbana eller ett strandcafé i amerikansk stil från femtiotalet?

I ett senare skede, under 1980-talet, blev Värö riksbekant för ett kort ögonblick genom lokalbefolkningens engagemang för några flyktningförläggningar, där man lyckats skapa

För den oinitierade som strövar längs strandskogen på Rügen blir det jättelika ruinlandskapet förbryllande. Rester av gamla befästningsanläggningar eller nedlagda industrier? Utan facit i handen anar man inte att här ligger resterna av Europas största semesteranläggning.

en bättre kontakt mellan asylsökande och ortsbor än på många andra håll. Dessa år då Värö förvandlades till ett exilens landskap, ett märkligt möte med landet Sverige, försvinner lika snabbt och spårlöst från kulturlandskapet.

Ett landskap som Värö behöver ständigt spårsäkringspatruller som kan påminna oss om att det som idag blir synligt och sevärt skymmer det bortglömda och borttraderade. Vems landskap har detta varit, vem har rätt till sommaridyllen eller historien? De konfrontationer som de skiftande kultur- och klassmötena givit upphov till i landskapet låter sig knappast K-märkas.

Glömskan i kulturmiljövården förstärks ytterligare av den akademiska arbetsdelningen. K-märkningens ritualer och praktiker ten-

derar att fokusera på det handfasta, om inte det jordfasta. Det materiellas immaterialitet fördunstar snabbt.

Vill vi förstå själva dynamiken i väljandet och bortväljandet bör vi ägna oss mycket åt det halvgamlas problem. Det är i glappet mellan nutid och kulturhistoria, som K-märkningen äger rum, i transformationer från det omoderna och det tontiga mot det kitschiga, mot nostalgistämningar eller retro-stuk. Hur blir det antikverade antikt och vilka miljöer, minnen och föremål hinner aldrig in i detta kulturella återbruk utan hamnar på soptippen eller som rivningsmassa under allt det nya?

Den medialiserade opinion som televisionens K-spanare under senare år skapat för ett bevarande av vissa efterkrigsmiljöer har haft en viktig roll i fokuseringen på det halvgam-

las oskyddade situation. Samtidigt arbetar denna nya folkrörelse även med bestämda selektionsfilter. Vilket halvgammalt 1950- och 60-tal blir bevaringsvärt? Vad är det som gör just motell, damfrisörssalonger, mini-golfbanor och kondisinteriörer så attraktiva, just nu eller just då, 1991, 1997, 2008?

Det finns all anledning att lägga ner mer kulturanalytisk möda på den kulturella förslitningens processer och politiska laddning. Somliga företeelser blir snabbt halvgamla och räddas lika snabbt över i ett bevaransvärt åldrande, andra förblir för evigt diffust halvgamla eller hinner inte ens dit innan de glömts bort.

Att standardisera särprägel

I all kulturarvspolitik finns en paradox som vi tidigast möter i nationsbyggets grammatik, så som den utvecklades under 1800-talet. I iveren att profilera sig mot andra nationsbyggen, att hävda egenart och särart, att slå vakt om det egna kulturarvet, dras nationer in i en tävlan där tävlingsbanorna kritiseras. Samtidigt som man gör sig annorlunda blir man även mer strukturellt lika. Det är bland annat därför som framställningarna av den sant finska, svenska och kanadensiska skogen blir ganska enhetlig.

Olika krafter underbygger denna standardisering av vad ett riktigt kulturarv bör innehålla. När antropologen Annabel Black intervjuade engelska turister på Malta var ett återkommande klagomål avsaknaden av en lokalkultur: "Här finns för lite kultur, jag menar hantverk, hemslöjd och sånt", uttryckte sig en av dem (Black 1996:113). Bakom denna klagan ligger turismens standardisering av krav och förväntningar på kulturarvet. Medelhavsturisten som byter ganska flitigt mellan reseemål har sina förväntningar om vad varje lokal kultur bör innehålla.

Fritidsresor lockar med att deras nya se-

mesterbyar alla omges av "rik kultur". I guideböckerna skapas en standardmatris: "customs, fiestas, arts and crafts, historical buildings". Finns inte denna kulturella infrastruktur så brukar turistindustrin eller turistministeriet se till att den produceras. Men marknaden påverkar även kulturarvets utformning. Helst bör det vara aptitligt och spännande.

Somliga medelhavsregioner kan uppvisa en högst gångbar forntid, andra inte. Ett bra exempel är Sardinien, ett semester mål som marknadsförs som en attraktiv blandning av stränder och förhistorisk kultur. Här har man ett mytomspunnet förhistoriskt folkslag – nuaregerna – som lämnat märkliga byggnader efter sig, somliga med den magiska etiketten kungapalats. Till detta kommer så en statyettkonst, som i sin estetik är tilltalande modern. Kopior av dessa Giacometti-liknande figurer har en strykande åtgång i museibutikerna.

I en studie av några sardiska fornlämningsbruks- och symbolhistoria har Peter Odermatt (1996) visat på de konflikter som uppstår när äganderätten till det förflutna blir omstridd. Är det lokalbefolkningen, arkeologerna från Rom eller turistbyrån som avgör hur ruinerna ska tolkas eller utnyttjas? Även om hans analys har flera goda poänger illustrerar den omöjligheten att idag operera med den trubbiga triaden lokalbefolkning, nationella intressen och turister. Bakom sådana etiketter döljer sig en mycket mer komplicerad verklighet. "Det lokala" rymmer alltmer skilda intressen och perspektiv, både i allians med och konflikt till "det nationella". Många infödda är lika flitiga turister som besökarna, vilka i sin tur inte kan fösas samman i en stereotyp kategorisering som Herr och Fru Turist.

Andra reseemål saknar Sardinien's spektakulära iscensättning av förhistorien eller vack-

lar mellan vilken historia som ska marknadsföras eller kulturminnesmärkas. När Grekland i omgångar blev självständigt under 1800-talet vidtog en omfattande reningsprocess. Alla spår av den månghundraåriga turkiska närvaron skulle bort, som bland annat Michael Herzfeld (1978) visat. När Turkiet under 1980-talet började marknadsföras som ett billigare alternativ till grekisk solsemester blev fornlämningarna från den grekiska perioden däremot en viktig resurs.

Kulturturen kommer – som i Medelhavet – lätt att handla om utväljandet, institutionaliseringen och iscensättandet av den aptitliga mångfalden och historien. Detta ger oss all anledning att reflektera mer över de processer som gör somligt oaptitligt, ointressant eller obekvämt.

Behovet av serendipitet

1994 lät Guillaume Bijl en bulldozer gräva upp ett stycke mark i en avsides belägen skogsdunge i Middelheims friluftsmuseum vid Antwerpen. Dit forslades skärvsten och formades konstrukt till ett frilagt stycke romersk väg. Fornminnet inramades av järnstaket och försågs med pedagogiska skyltar på flera turistspråk. Så var installationen "Den romerska vägen" klar att beses. För den som önskar en souvenir kan små skärvstenar smakfullt inlagda i sammetsaskar köpas för ett par hundra kronor. Mot det dubbla priset är de signerade i en begränsad upplaga av konstnären själv.

Belgaren Guillaume Bijl är en forntidsmarodör som ofta väljer att iscensätta fiktiva museer in i minsta detalj. Det kan röra sig om

Konsten att tillverka ett eget fornminne. Här är Guillaume Bijls "Den romerska vägen" komplett med frilagd skärvsten, rejält staket och pedagogiska texter.

väldiga museidioramor över forntida grottfolk eller den murriga 1800-talsinteriören från en icke-existerande wiensk komponists dödsläger.

Men Bijl är även en framtidsarkeolog som minutiöst reproducerar en nutida campingställning, en resebyråinteriör, en herrekipering. Han är ständigt igång med att producera och provocera både fornminnen och museer. Ibland längtar jag starkt efter hans destabiliserande förmåga i kulturarvsdebatten.

All kulturmiljövård kämpar med bristande resurser, kniviga prioriteringar, mer eller mindre uttalade värdepreferenser. I skiftande perioder försöker olika intressen hävda sin version av kulturarvet med stort K – det kulturarv som så definieras som ”vårt gemensamma”. Det kan tyckas att etnologernas bidrag till denna hantering ofta blir till en kritikerns efterklokhet eller en etablering av nya tolkningsföreträden. Men den historiska eftertänksamheten är viktig i en så konjunkturkänslig verksamhet som kulturmiljövården och museivärlden. Detta har Kerstin Arcadius (1997) påmint oss om i sin avhandling ”Museum på svenska”. Hennes analys av hur turismen under 1920-talet blev en viktig arena för landsantikvarier och intendenterna runt om i landet ger perspektiv på 1990-talets förändringar. (Jfr även Birgitta Svenssons (1997) diskussion av den skånska turismens omvandling under 1900-talet.)

Även om förändringslusten varit en central del av svensk bevarandeideologi skapas lätt uppplitna hjulspår och självklara preferenser i förvaltandet av det förflutna. Som en ständig motvikt mot sådan rutinisering borde vi kanske då och då leka med tanken på omstart. Vad händer om vi mer förutsättningslöst vandrade ut i ett stycke Sverige, där alla tidigare K-märkningar tillfälligt dragits in? Vad händer om vi lät mycket olika ögon se och bortse för

att föreslå 25 bevaringsvärda miljöer och så jämförde resultatet? Det kunde vara befriande att just låta partsinlagan träda fram. Mitt kulturarv behöver inte alls vara ditt.

En annan strategi kan vara att ge det oföresägbara en rimlig chans. Ibland känner jag bland alla kloka bevarandeplaner lust att argumentera för det som engelsmannen Hugh Walpole kallat serendipitetsprincipen, lanserad i berättelsen om de tre ceylonesiska prinsarna. De reste ut i världen ”always making discoveries, by accidents and sagacity, of things they were not in quest for...”

Problemet är att vi alltför ofta vet vad vi bör leta efter under en kulturmiljöinventering. Vår förmåga att reproducera det förutsägbara skulle med jämna mellanrum må bra av att skakas om. I en värld där K-märkningsmedlen aldrig räcker till riskerar vi att bevara för mycket av somligt på bekostnad av annat. Vad händer om det mistliga och det omistliga ibland fick byta plats? Var finner vi det oaptitliga, det ointressanta och det obekväma?

Den tillrättalagda tolkningen måste ständigt utmanas av vantolkningen. Eller är det kanske vad vi redan har, i kraft av att vi lyckligtvis aldrig kan kontrollera betraktarens upplevelse. När jag på Ämbetets höstmöte berättar för min sidokamrat om fondens dragningskraft suckar han bara och säger: Här gick jag i skolan och jag har stirrat på det där landskapet under otaliga trista morgonböner. Det sade honom ingenting. Kulturlandskapet vilar i betraktarens öga.

Minnet är ett anti-museum har den franske kulturteoretikern Paul Virilio hävdat. Minnet för vi med oss, det låter sig inte bindas till montrar eller platser. Det är mycket svårt att K-märka.

Prof. Orvar Löfgren

Etnologiska institutionen, Lund

Referenser

- Arcadius, Kerstin 1997: *Museum på svenska. Länsmuseumerna och kulturhistorien*. Stockholm: Nordiska museets förlag.
- Black, Annabel 1996: *Negotiating the Tourist Gaze. The Example of Malta. I*: Boissevain, Jeremy (ed.), *Coping with Tourists. European Reactions to Mass Tourism*. Providence: Berghahn Books.
- Herzfeld, Michael 1978: *Ours once more: Folklore, Ideology and the Making of Modern Greece*. Austin: University of Texas Press.
- Ishiguro, Kazuo, 1989: *The Remains of the Day*. London: Faber and Faber.
- Linde-Laursen, Anders 1995: *Det nationales natur. Studier i dansk-svenske relationer*. Köpenhamn: Nordisk ministerråd.
- Löfgren, Orvar 1995: *Skogens nationalisering. Kulturrens värld*, 1995:2.
- Nilsson, Sten Åke 1996: *1700-talets ansikte. Carl August Ehrensvärd*. Stockholm: Norstedts.
- Odermatt, Peter 1996. *Built heritage and the politics of representation. Local reactions to the appropriation of the monumental past in Sardinia. Archeological Dialogues. Dutch Perspectives on Current Issues in Archeology*, 1996:2.
- Pred, Allan 1990. *Lost Words and Lost Worlds: Modernity and the Language of Everyday Life in Late Nineteenth-Century Stockholm*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Svensson, Birgitta 1996: *Från bildning till upplevelse. Ett sekels kulturturism i Skåne. LundaLinjer*, 114.
- Rostock, Jürgen & Franz Zadniček 1995: *Paradiesruinen. Das KdF-Seebad der Zwanzigtausend auf Rügen*. Berlin: Ch. Links Verlag.

SUMMARY**The Renaissance of the cultural heritage****Landscape experiences between politics and market**

The old concept of cultural heritage has returned in full force in the Swedish debate of the 1990's, but this time it is very much tied to questions about marketing the past or making it available to new groups of consumers. The new emphasis on "culture tourism" creates a different focus. What kinds of landscapes or historical monuments can be marketed as "a rich experience"? In this process of selection some historical settings will be overlooked or ignored, as unappetizing, problematic or just boring. Many of these aesthetic and emotional principles for judging a three-star sight can be traced back to the pioneering days of modern tourism at the end of the 18th century. In countries like Sweden the nationalization of the landscape became an important part of the construction of a national heritage during the 19th century. Certain landscapes and scenes were

selected as "typical" and charged with powerful symbolic meanings, through a process of cultural condensation in which history and landscape became intertwined.

As communities, minorities, regions and nations compete for tourist attention or media coverage a standardization of cultural difference also emerges. The uniqueness of the local is moulded into accepted standards of "what an interesting culture should look like".

The paper explores some arenas where conflicts over the cultural heritage bring out these often rather unconscious criteria of selection and discusses the cultural politics of remembering and forgetting, of looking and overlooking.